

Rzekoma archaiczność obszarów peryferycznych

Witold Mańczak (Krakov)

IZVLEČEK: Leta 1974 je poljski jezikoslovec Z. Stieber objavil članek, v katerem je prišel do ugotovitve, da je število arhaizmov na obrobjih bolj ali manj enako številu inovacij, toda do svoje smrti leta 1980 si ni drznil povedati, da je Bartolijevo načelo napačno. Namen tega članka je predstaviti dokaze, da je Bartolijevo „pravilo” napačno.

The Pseudo-archaic character of lateral areas

ABSTRACT: In 1974, the Polish linguist Zdzisław Stieber published an article in which he arrived at the conclusion that in peripheral areas the number of archaisms is more or less equal to innovations. However, until his death in 1980, he dared not contradict Matteo Bartoli's principle. This article presents arguments to show that Bartoli's "norm" is false.

W r. 1974 Z. Stieber opublikował artykuł pt. *O archaizmach i innowacjach peryferycznych*, w którym napisał między innymi, co następuje:

Od dawna już panuje pogląd, że archaizmy utrzymują się głównie na peryferiach różnych obszarów językowych, zaś innowacje szerzą się z obszarów centralnych. Jak wiadomo, pogląd ten propaguje szczególnie silnie włoska szkoła „neolingwistyczna”.

Oczywiście nie można negować istnienia archaizmów peryferycznych. Przykładów z różnych obszarów językowych podano już wystarczająco dużo. Dodajmy tu jeszcze jednak parę przykładów słowiańskich. Jak wiadomo, centrum słowiańskiego obszaru językowego objęła zmiana zwartego *g* na szczelinowe *h*, która zaszła najprawdopodobniej w XIII w. Objęła ona cały obszar czesko-słowacki, obszary górnołużycki, ukraiński i białoruski, wreszcie dialekty południoworosyjskie i północno-zachodnie dialekty słoweńskie a także część czakawskich. Zmiana ta nie zaszła jednak na trzech wielkich peryferiach: 1) lechicko-dolnołużyckiej, 2) północnorosyjskiej, 3) południowosłowiańskiej (poza wymienionymi wyżej dialektami) ...

Ale czy nie istnieją także innowacje peryferyczne? Istnieją, a jest ich tak wiele, że przykładami można sypać jak z rękawa. Typowymi innowacjami peryferycznymi są przecież „bałkanizmy”, jak zanik infinitivu i fleksji imiennej, powstanie

artykułu postpozytywnego, zmiana typu stopniowania przymiotników itp. Zajmują one wschodnią część południowej Słowiańszczyzny, a więc obszar w stosunku do całości terytorium słowiańskiego niewątpliwie peryferyczny...

Widzimy więc, że innowacje peryferyczne nie są chyba rzadsze od archaizmów peryferycznych. Przyczyny występowania na peryferiach zarówno archaizmów, jak i innowacji są na ogół jasne. Jednak sformułowanie ich wymagałoby od autora tych słów dość znacznego wysiłku myślowego, do którego w tym czasie nie czuje się zdolny.

Artykuł Stiebera wymaga następującego komentarza:

1) Pogląd, że obszary peryferyczne są bardziej archaiczne od obszarów centralnych, sformułował w r. 1925 włoski romanista Bartoli, twórca „neolingwistyki”, a jego pogląd został zaaprobowany przez wiele tzw. autorytetów.

2) Stieber zmarł w r. 1980. W r. 1974 uświadomił sobie, że „innowacje peryferyczne nie są chyba rzadsze od archaizmów peryferycznych”, z czego powinien był wyciągnąć wniosek, że zasada Bartolego jest błędna. Jednak w mentalności Stiebera wiara w nieomyślność autorytetów była tak głęboko zakorzeniona, że do śmierci nie zdobył się na odwagę, żeby twierdzenie Bartolego określić jako nieprawdziwe.

Na poparcie sformułowanej przez siebie zasady Bartoli przytaczał garść przykładów tego typu co następujący. Stół się nazywał po łacinie *mensa*, a romańskie kontynuanty tego wyrazu przetrwały w Hiszpanii i Dacji, a więc na peryferii romańskiego obszaru językowego, podczas gdy w Galii i Italii, które Bartoli uważał za centrum tegoż obszaru, pojawiły się w znaczeniu ‘stół’ kontynuanty łac. *tabula* ‘deska’:

Hiszpania	Galia	Italia	Dacja
hiszp. <i>mesa</i>	fr. <i>table</i>	wł. <i>tavola</i>	rum. <i>masă</i>

Mnie osobiście pogląd, jakoby innowacje miały powstawać z reguły w centrum obszaru językowego, a archaizmy miały się zachowywać przeważnie na obszarach peryferycznych, wydawał się równie irracjonalny jak pogląd (przez nikogo nie wyrażony), jakoby obszary północne lub zachodnie miały mieć charakter bardziej archaiczny od obszarów południowych lub wschodnich czy na odwrót. Ponadto kilka przykładów typu hiszp. *mesa*, fr. *table* itd., jakie Bartoli przytaczał na poparcie swej tezy, wydawało mi się ilością zbyt małą, abym mógł zaakceptować pogląd włoskiego romanisty. Z tych powodów w r. 1965 opublikowałem artykuł, w którym przedstawiłem wyniki skonfrontowania „normy” Bartolego z obfitym materiałem leksykalnym zawartym w słowniku Bucka *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, który to słownik podaje synonimy m.in. w języku łacińskim, hiszpańskim, francuskim, włoskim i rumuńskim. Wyeksцерpowawszy słownik Bucka w całości, ustaliłem, że figurujące w nim słowa łacińskie zachowały się w językach romańskich w następujących ilościach:

Hiszpański 324	Francuski 260	Włoski 380	Rumuński 182
----------------	---------------	------------	--------------

Z tych danych statystycznych wynika, że pogląd Bartolego, jakoby języki pery-

feryczne miały być bardziej archaiczne od języków centralnych, jest błędny. Wprawdzie w peryferycznym języku hiszpańskim jest więcej archaizmów niż w centralnej francuszczyźnie, ale centralna francuszczyzna wykazuje więcej archaizmów od peryferycznego języka rumuńskiego, a centralny język włoski przewyższa ilością archaizmów oba języki peryferyczne, zarówno hiszpański jak i rumuński. Zgromadzone przeze mnie dane statystyczne udowodniły, że poparta zaledwie kilkoma przykładami teza Bartolego nie jest niczym innym, jak fałszywym uogólnieniem. Jednak przytoczone dane statystyczne nie wywołały wśród językoznawców żadnego zainteresowania i dlatego do sprawy tej kilkakrotnie powracałem (por. Mańczak 1976 czy 1988). Ponieważ zaś liczenie wyrazów w słownikach nie zawsze prowadzi do tych samych wniosków co liczenie słów w tekstach, warto zweryfikować zasadę Bartolego na tekstach. W tym celu porównałem fragment Wulgaty (Mat. 13 i Łuk. 15) z przekładem włoskim, hiszpańskim i rumuńskim. Oto początkowy fragment sporządzonego wykazu. W wykazie tym kursywą wydrukowane są wyrazy łacińskie oraz słowa romańskie, które zawierają ten sam szkielet spółgłoskowy pierwiastka co wyraz łaciński (liczba po wyrazie wskazuje, że w wyekscerpowanych tekstach był on zaświadczony więcej niż raz):

łac. *ab*, wł. *da*, hiszp. *desde*, rum. *dela*; *abscondere*, *nascondere*, *ocultar*, *ascunde*; *abscondere*, *nascondere*, *poner*, *pune*; *absconditus*, *occulto*, *oculto*, *ascuns*; *abundare*, *abbondanza*, *abundar*, *prisos*; *accendere*, *accendere*, *encender*, *aprinde*; *accipere*, *ricevere*, *recibir*, *primi*; *accurrere*, *correre*, *correr*, *alerga*; *ad*, *a*, *a*, *la* 2; *ad*, *a*, *hasta*, *pînă*; *adducere*, *menare*, *traer*, *aduce*; *alligare*, *legare*, *atar*, *lega*; *amica*, *amica*, *amiga*, *prietenă*; *amicus*, *amico*, *amigo*, *prieten* 2; *apparere*, *apparire*, *aparecer*, *iveală*; *appropinquare*, *acostarsi*, *acercarse*, *se apropia*; *appropinquare*, *vicino*, *acercarse*, *se apropia*; *arbor*, *albero*, *árbol*, *copac*; *audire*, *ascoltare*, *oír*, *auzi*; *audire*, *udire*, *oír*, *ascolta*; *auris*, *orecchio*, *oído*, *ureche* 5; *beatus*, *beato*, *dichoso*, *ferice*; *cadere*, *gettarsi*, *arrojarse*, *cădea* 3; *calceamenta*, *calzari*, *sandalias*, *încălțăminte*; *centesimus*, *cento*, *ciento*, *sută* 2; *centum*, *cento*, *ciento*, *sută*; *chorus*, *danza*, *coro*, *joc*; *civis*, *abitante*, *ciudadano*, *locuitor*; *claudere*, *chiudere*, *cerrar*, *închide*; *colligere*, *cogliere*, *arrancar*, *smulge* 2; *colligere*, *cogliere*, *tomar*, *smulge*; *colligere*, *raccogliere*, *recoger*, *smulge* 2; *collum*, *collo*, *cuello*, *grumaz*; *comedere*, *mangiare*, *comer*, *mînca*; *consummatio*, *fine*, *consumación*, *sîrșit* 3; *convertere*, *convertere*, *convertir*, *întoarce*; *convocare*, *chiamare*, *convocar*, *chema* 2; *cor*, *cuore*, *corazón*, *inimă* 3; *crescere*, *nascere*, *crecer*, *răsări*; *dare*, *portare*, *dar*, *da*; *de*, *di*, *de*, *cu*; *desertum*, *deserto*, *desierto*, *islaz*; *devorare*, *divorare*, *consumir*, *mînca*; *dicere*, *dire*, *decir*, *răspunde*; *dicere*, *dire*, *decir*, *spune* 4; *dicere*, *dire*, *decir*, *vesti*; *dignus*, *degno*, *digno*, *vrednic* 2; *discipulus*, *discepolo*, *discípulo*, *ucenic* 2; *dissipare*, *dissipare*, *disipar*, *risipi*; *dividere*, *spartire*, *dividir*, *împărți*; *dominus*, *signore*, *señor*, *domn*.

W wyekscerpowanych fragmentach ewangelii najczęściej zbieżności leksykalnych z łaciną (a więc archaizmów) wykazał tekst włoski, a mianowicie 320, mniej hiszpański, a mianowicie 256, a najmniej rumuński, mianowicie 98. Jest to jeszcze jeden dowód na to, że obszary peryferyczne – wbrew twierdzeniu Bartolego – bynajmniej nie są bardziej konserwatywne od centralnych.

W mojej książce (Mańczak 1991) została przedstawiona nowa klasyfikacja

języków romańskich, oparta na podobieństwach leksykalnych zachodzących między tymi językami w tekstach. Okazało się przy tym, że słów mających odpowiedniki etymologiczne w pozostałych językach romańskich znalazło się we włoskim 7498, w hiszpańskim 7114, a w rumuńskim 3564. A więc i to badanie, jakkolwiek przeprowadzone inną metodą, wykazało, że język włoski, używany w centrum obszaru romańskiego, jest bardziej archaiczny od języków peryferycznych, jakimi są hiszpański i rumuński.

Sprawdzenie zasady Bartolego jest najłatwiejsze na materiale romańskim, gdyż 1) Bartoli sam określił, które języki należy uważać za centralne, a które za peryferyczne, i 2) znany jest język praromański, tzn. łacina, dzięki czemu rozstrzyganie, który wyraz jest archaizmem, a który innowacją, nie nastęrcza żadnych trudności (skoro np. stół się nazywał po łacinie *mensa*, jest oczywiste, że hiszp. *mesa* jest archaizmem, a wł. *tavola* innowacją). Sprawdzenie zasady Bartolego na materiale germańskim jest trudniejsze, gdyż 1) Bartoli, o ile mi wiadomo, nigdy nie określił, które języki germańskie należy uważać za peryferyczne, a które za centralne, a ponadto 2) język pragermański nie jest zaświadczony. Pomimo to wydaje mi się, że dialekt dolnoniemiecki można by uznać za centralny, zważywszy, że na północ od obszaru dolnoniemieckiego występują języki skandynawskie, na zachód – holenderski, fryzyjski i angielski, a na południe – gwary środkowo- i górnoniemieckie, używane na obszarze Niemiec, Austrii i Szwajcarii. Poza tym nie ulega wątpliwości, że zapisany w IV w. język gocki był bez porównania bliższy języka pragermańskiego aniżeli dzisiejsze języki germańskie. Biorąc to wszystko pod uwagę, postanowiłem sprawdzić zasadę Bartolego porównując fragment biblii gockiej (Mat. VII, 13–29, i VIII) z przekładem dolnoniemieckim i szwedzkim. Okazało się, że zgodności leksykalnych między gockim a dolnoniemieckim było 99, a między gockim a szwedzkim 49, co jest jednym dowodem więcej świadczącym przeciw twierdzeniu, jakoby języki peryferyczne były bardziej konserwatywne od centralnych (Mańczak 1996, 181–182).

Wśród tysięcy językoznawców przekonanych o tym, że obszary peryferyczne są bardziej konserwatywne od obszarów centralnych, jest i H. Popowska-Taborska (1980), która uważa dialekt kaszubski z racji jego położenia za bardziej archaiczny od polskiego języka literackiego, czemu niejednokrotnie dawała wyraz w swych publikacjach. W tym stanie rzeczy kwestię domniemanej archaiczności dialektu kaszubskiego postanowiłem zbadać metodą zastosowaną już w odniesieniu do języków romańskich i germańskich, a mianowicie porównując fragment *Kodeksu mariańskiego* (Mat. XIII–XVIII), który reprezentuje język bliski języka prasłowiańskiego, z polską *Biblią Tysiąclecia* i przekładem kaszubskim. Okazało się, że w sumie zgodności leksykalnych między staro-cerkiewno-słowiańskim a polskim było 88, a między staro-cerkiewno-słowiańskim a kaszubskim 72, co jest jeszcze jednym dowodem obalającym twierdzenie, jakoby obszary peryferyczne były bardziej konserwatywne od centralnych (Mańczak 2002, 37–39).

Ponieważ zebrane przykłady pokazują, że „norma” Bartolego jest błędna, ktoś mógłby zadać pytanie, czy obszary centralne nie są bardziej archaiczne od obszarów peryferycznych. Odpowiedź na to pytanie jest negatywna: ani położenie peryferyczne, ani położenie centralne nie ma wpływu na archaiczność języka czy

dialektu. W rzeczywistości o archaiczności decyduje chronologia: obszary zasiedlone lub językowo zasymilowane wcześniej są bardziej konserwatywne od obszarów zasiedlonych lub językowo zasymilowanych później. Hiszpański, francuski i rumuński wykazują więcej innowacji niż włoski, gdyż Hiszpania, Galia i Dacja zostały podbite przez Rzymian później niż Italia (Mańczak 1991, 95). Dolnoniemiecki jest bardziej archaiczny od szwedzkiego, gdyż indoeuropeizacja obszaru germańskiego dokonywała się w kierunku z południa na północ (Mańczak 1992, 57 nast.). Polski język literacki jest bardziej archaiczny od dialektu kaszubskiego, gdyż polski język literacki powstał w praojczyźnie Słowian, podczas gdy slawizacja Pomorza dokonała się później (Mańczak 2002, 7–20).

Bibliografia

- Mańczak, W., 1965, La nature des aires latérales, *Lingua* 13, 177–184.
Mańczak, W., 1976, Le cinquantième anniversaire des “normes” de Bartoli, *General Linguistics* 16, 1–8.
Mańczak, W., 1988, Bartoli’s second “norm”, *Historical Dialectology. Regional and Social*, Berlin, 349–355.
Mańczak, W., 1991, *La classification des langues romanes*, Kraków.
Mańczak, W., 1992, *De la préhistoire des peuples indo-européens*, Kraków.
Mańczak, W., 1996, *Problemy językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
Mańczak, W., 2002, *O pochodzeniu i dialekcie Kaszubów*, Gdańsk.
Popowska-Taborska, H., 1980, *Kaszubszczyzna. Zarys dziejów*, Warszawa.
Stieber, Z., 1974, O archaizmach i innowacjach peryferycznych, *Studia indoeuropejskie*, Wrocław, 239–241.

Lažna arhaičnost obrobnih območij

Povzetek

Leta 1965 je avtor tega članka objavil statistične podatke o latinskih, španskih, francoskih, italijanskih in romunskih besedah, ki dokazujejo neveljavnost Bartolijevega načela. Pozneje je avtor z uporabo različnih metod skušal pokazati, da je več arhaizmov v italijanščini kot pa v španščini in romunščini, ki se govorita na obrobju. Pri germanskih jezikih je pokazal, da je v dolnji nemščini, ki zavzema osrednji položaj, več etimoloških ustreznic z gotščino kot v švedščini, ki zavzema obrobni položaj. In naposled je avtor tudi pri slovanskih jezikih pokazal, da ima poljščina, ki zavzema osrednji položaj, več etimoloških ustreznic s starocerkvenoslovanščino kot kašubščina, ki se govori na obrobju.